

Evidence a značení matek

Ing. Květoslav Čermák, CSc.

Výzkumný ústav včelařský Dol, pokusný včelín v Zubří

Proč vést evidenci matek, kdo má nebo musí tuto málo zajímavou činnost provádět a jak, o tom pojednává tento příspěvek.

Koho se to týká

Nejdříve kdo se má evidencí matek zabývat? Všechny vyšší chovy matek, jež se nově označují pojmem šlechtitelské chovy. Zahrnují dosavadní chovy oblastní, uznané a rozmnožovací. Toto nové pojmenování chovů stejně jako jednotlivosti evidence matek jsou s platností od 1. ledna 2001 určeny legislativně, tedy zákonem a vyhláškou. Konkrétně je to Zákon č. 154 ze 17. května 2000 o šlechtění a evidenci hospodářských zvířat a o změně některých souvisejících zákonů (plemenářský zákon) a Vyhláška č. 471 Ministerstva zemědělství ze dne 13. prosince 2000 a odpovídající přílohy k ní. Včela medonosná je tak v ČR poprvé zahrnuta do plemenářského zákona. Nutno dodat, že na tyto zákonné normy navazuje a konkretizuje je "Chovatelský řád ČSV", který byl do roku 2000 jediným dokumentem, jenž otázky plemenného chovu včel v ČR upravoval. V současnosti se pracuje na novější verzi Chovatelského řádu tak, aby odpovídal zákonu a vyhlášce i novým poznatkům na úseku plemenitby včel.

Ostatní chovatelé matek a včel jsou z hlediska plemenářského chovu registrované (evidované v okresech) nebo užitkové (většina včelařů). Pro ně nejsou zásady evidence matek závazné. Slouží jim jako informace např. pro pochopení údajů při nákupu matek ze šlechtitelských chovů, případně jako doporučení, třeba při spolupráci na úseku chovu matek se šlechtitelskými chovy. Doporučují se hlavně pro chovy registrované.

Co je evidence matek, její účel

Evidence matek jsou **veškeré zapisované údaje o matkách a jejich včelstvech**, důležité z hlediska plemenářského. Patří sem údaje o průběhu odchovu matek, o jejich přidání do včelstev, o expedici do jiného chovu, údaje o původu (předcích), o průběhu a výsledcích testování a hodnocení vlastností včelstev. Evidenci jako celkem je tak považován **celý systém vedení těchto údajů v praxi a jejich návaznost**. Hovoříme o plemenářské evidenci matek (včel).

Plemenářská evidence matek není ve šlechtitelských chovech samoúčelná. Na jedné straně je její vedení pro chovatele náročné časově, z hlediska organizace jeho veškeré práce a pečlivosti jejího vedení. Na druhé straně má pro samotného chovatele i celý organizovaný systém chovu u nás přínos v podobě nenahraditelných informací potřebných pro rozhodování v jednotlivých fázích šlechtění včely kraňské. Aby tyto získávané a evidované informace byly srozumitelné všem chovatelům, existují dohodnuté zásady a formy jejich vedení. O nich se dozvíte v dalším textu.

Proč a jak značit matky?

Označení matky (barvou na hrudníčku) je užitečné přinejmenším proto, že ji ve včelstvu snáze najdeme mezi mnoha tisíci včel. Dále hlavně u chovatelsky cenných matek je jejich označení důležité pro zjištění, zda je v určitém momentu matka ve včelstvu skutečně přítomna. Stručně hovoříme o identifikaci (určení totožnosti) matky. Tu potřebujeme u matek, které chceme plemenářsky využít, tedy určených na odběr vajíček k odchovu matek-dcer (založení série matečnicků) nebo pro odchov trubců.

Podobně přítomnost matky ve včelstvu potřebujeme znát z hlediska časového kvůli hodnocení vlastností. Např. jestliže včelstvo provede tichou výměnu matky začátkem května, vlastnosti včelstva hodnocené koncem června a později nemůžeme přičknout předchozí matce, protože geneticky je v tomtéž úlu již jiné včelstvo.

Matky se označují opalivými značkami s čísly od 1 do 99. Používá se 5 barev značek, každý rok jiná barva a to podle tabulky:

Matky vylíhlé v letech, jejichž letopočet končí	Barva
1 nebo 6	bílá
2 nebo 7	žlutá
3 nebo 8	červená
4 nebo 9	zelená
5 nebo 0	modrá

Opalitová značka s číslem se lepí na střed hrudníčku matky buď na kapku acetonové barvy téhož odstínu jaký má značka nebo již vyzkoušeným a osvědčeným disperzním lepidlem Herkules, případně podobným.

Matrika matek

Je to záznamník, kam se zapisují v daném chovu a roce všechny matky usazené do chovných úlků. Matky jsou průběžně číslovány v rámci roku od 1 dále. Ke každé matce se zapíše evidenční číslo (evidenční značka) její matky, údaj o volném páření (symbol "X") nebo evidenční číslo připářených trubců (jejich matky) v případě inseminace matky, údaj o příslušnosti matky (i trubců v případě inseminace) k linii či kmeni, označení matky (barva a číslo opalitové značky), datum narození, případně inseminace, začátku kladení nebo údaj o ztrátě matky, datum expedice matky, a kam byla matka usazena (vlastní včelstva) či komu prodána (kam expedována).

Evidenční číslo matky

Také se používá spojení "evidenční značka matky". Výše uvedená vyhláška v příloze určuje podobu tohoto evidenčního čísla matky. Snadno se dá sestavit z údajů zapsaných v matrice matek. Skládá se ze 6 písmen a 6 číslic tak, že:

- až 3. písmeno označuje plemennou příslušnost a zemi původu,
- až 6. písmeno označuje zkratku místa chovu matky,
1. a 2. číslice je rok narození matky,
3. až 6. číslice je pořadové číslo matky, pod kterým je zapsána v matrice

Příklad evidenčního čísla matky: **CCZKYV990547**

Proti dosavadním pravidlům jsou na začátku navíc tři písmena (CCZ). První písmeno "C" je symbol pro kraňku (carnica), jež je jediným plemenem včely medonosné které se na našem území může chovat (stanoveno uvedenou vyhláškou, § 32). Další dvě písmena "CZ" jsou zkratkou země odchovu matky, tedy Česká republika. Tato část evidenčního čísla matky je nově zavedena kvůli identifikaci v zahraničí, jako příprava na mezinárodní systém v rámci Evropské unie.

Další tři písmena, v příkladu "KYV" jsou zkratkou chovu matky, zde Kývalka. Tyto zkratky musí být mezi chovy neopakovatelné, tedy nesmí být pro dva chovatele v ČR stejné. Proto je určuje Výzkumný ústav včelařský v Dole, pověřený centrální evidencí matek.

Číslice "99" označují rok narození matky, tedy 1999. Zbývající číslice "0547" znamenají, že matka je v chovu Kývalka (Oblastní chov Kývalka) v matrice r. 1999 v matrice zapsána v pořadí 547. V evidenčním čísle matky musí být vždy napsáno čtyřčíslí, proto se doplnila "0". I u první matky v roce se zapíše "0001", u 15. matky je to "0015", atd.

Vedle této základní podoby evidenčního čísla matky se často používá tzv. úplné evidenční číslo matky. To obsahuje kromě čísla odchované matky i číslo její matky a číslo připářených trubců (je-li matka inseminovaná) nebo místo trubců symbol "X" v případě volného páření matky. Tak úplné evidenční číslo matky může vypadat následovně:

CCZKYV990547 - CCZDOL970259 / X ... pro volně spářenou matku,

CCZKYV990547 - CCZDOL970259 / CCZKYV960361 ... pro matku inseminovanou.

Evidenční lístek matky

Evidenční lístky matek se u nás používají již dlouho. Podle nové vyhlášky evidenční lístek matky plní funkci tzv. potvrzení o původu, jež se vystavuje i v chovech velkých hospodářských zvířat. V příloze vyhlášky je také uvedeno, co musí evidenční lístek matky obsahovat:

- úplné evidenční číslo matky,
- název chovu,
- stupeň chovu
- datum vylíhnutí matky,

- e) datum expedice matky,
- f) identifikační označení matky (barvu a číslo značky).

Na vysvětlení k tomu lze jen dodat, že úplným evidenčním číslem matky se rozumí evidenční číslo dané matky, totéž pro její mámu a také pro matku trubců v případě, že jde o matku inseminovanou. Identifikační označení matky je opalitová značka s číslem, již má matka přilepenou na hrudníčku. Proti dosud používaným evidenčním lístkům je zde navíc stanoveno psaní data vylíhnutí matky.

Kromě závazných údajů je možno na evidenčním lístku uvést i další údaj o matce. Např. kvůli rychlé orientaci kupujícího lze uvést kategorii matky - tedy buď inseminovaná, výběrová, oplozená, neoplozená, některé šlechtitelské chovy na evidenčním lístku umísťují logo informující o členství v AACHK (Asociace akreditovaných chovatelů kraňky), lze uvést např. v současnosti důležitý údaj o výsledku hygienického testu mateřského i trubčího včelstva, na pokusném včelínu Zubří uvádíme u inseminovaných matek hodnotu koeficientu inbrídingu (příbuzenské plemenitby). Mnoho údajů se ale na evidenční lístek nevejde, protože má zpravidla rozměry přibližně jako zásilací klíčka matky.

Rodokmenová karta

Je to záznam na listu papíru velikosti A4. Na jeho jedné straně je rodokmen matky sestavený z evidenčních čísel matek, připářených trubců a jejich předků. Vyhláška určuje vedení tří generací předků. Protože evidenci matek a vedením rodokmenů se Výzkumný ústav včelařský ve spolupráci s vyššími chovy věnuje již asi tři desetiletí, je v centrální evidenci matek řada matek s údaji o předcích více než stanovených tří generací. Používají se rodokmeny matek až s 5 generacemi předků, protože jsou potřebné pro výpočet míry příbuzenské plemenitby.

Na druhé straně rodokmenové karty je záznam o kontrole užitkovosti a dědičnosti, jenž obsahuje:

- a) datum vylíhnutí matky,
- b) datum inseminace matky,
- c) datum začátku kladení matky,
- d) datum expedice matky,
- e) místo umístění matky a číslo včelstva, kam byla přidána,
- f) údaje o hodnocení včelstva za 1. až 3. užitkový rok: užitkovost včelstva v kg a v %, mírnost, sezení, rojivost, rozvoj, stavba díla, tolerance k nemocím,
- g) údaje o výměně matky nebo její ztrátě,
- h) údaje o průměrné užitkovosti potomstva (matek - dcer) v 1. užitkovém roce.

Tyto rodokmenové karty vystavuje Výzkumný ústav včelařský v Dole na inseminované matky odchované v oblastních chovech. Karty dostanou ty šlechtitelské chovy, kam byly matky dodány, protože tam se matky testují a hodnotí a jejich výsledky se po každé sezóně zaznamenávají do těchto karet na jejich druhou stranu, jak je popsáno v předchozím odstavci. Údaje z těchto karet se po sezóně zapisují v centrální evidenci matek VÚVč Dol do databází za účelem vyhodnocení plemenných matek s využitím údajů od všech chovatelů.